

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Шаповал Ю.І. Доля як історія. – К.: Генеза, 2006. – 448 с.

У праці дослідника дрібниця відіграє вирішальну роль лише тоді, коли, як-то кажуть, він тримає руку на пульсі історії. Історичні деталі чи навіть історичні дрібниці – річ великої ваги. Саме цим відзначається нова книжка керівника Центру історичної політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ім. І.Ф.Кураса, доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Юрія Шаповала.

У виданні, що з'явилося друком у київському видавництві “Генеза”, зібрано праці, написані переважно в жанрі історико-наукової публіцистики. Усі вони, за винятком трьох, надруковані у 2003–2006 рр. у періодичних виданнях – газетах “День” і “Дзеркало тижня”, часописах рецензій та оглядів “Критика” і “Генеза”, а також як окремі розвідки в колективних працях.

Більшість статей присвячено долям конкретних осіб у контексті подій суперечливого й трагічного для України ХХ століття. Ці події – не тільки “репресовані” імена національної культури, голодомор початку 1930-х років, непроста амальгама польсько-українських взаємин часів Другої світової війни, а й окремо взята особистість у політичному й громадському дискурсі, парадокси сучасного українського політикуму.

Лейтмотивом збірника можна вважати тезу автора про те, що “важливо спробувати адекватно оцінити минуле, оскільки воно все ще заважає вможливитися майбутньому” (с.13). Учений закликає інтелектуальний загал нашої країни активно долати інтерпретаційну кризу в дослідженнях власного минулого, відмовитися від схематизму чи псевдопатріотичного ригоризму.

Історія, на думку Ю.Шаповала, це не замаскована (більш чи менш майстерно) міфологія, а саме розповідь про долю людей, ідей, інституцій. Звертаючись до багатьох деталей складних наукових проблем і предмета гострих дискусій вітчизняних науковців, учений не нав'язує читачеві власної думки, а запрошує до дискусії.

В авторських текстах учений аргументовано і з достатньо високим рівнем мотивації показує особливості однієї з великих криз європейського суспільства. Перед очима читача проходять життєписи й характеристики, незміряні страждання українського народу у ХХ столітті. Перефразо-

вуючи відомого мислителя та історика часів української революції, Ю.Шаповал вважає, що настав час читати власну історію “без брому”, акцентувати не стільки на тому, *як і коли*, але *чому*, для *чого* і *які уроки* зроблено чи можна зробити вже сьогодні. Це стосується саме тих тем, тих історичних періодів, які він, як науковець, добре знає і які резонують із подіями сучасності.

Нові дослідницькі акценти та громадське звучання знаходимо в есеях, які безпосередньо стосуються західних земель України – “Якого кольору був вересень 1939-го?”, “Потенціал взаєморозуміння та історичний простір ненависті. Роздуми над нововіднайденими документами про польсько-українські взаємини під час Другої світової війни”, “Уроки двох репатріацій”, “Українська Друга світова”, “Чи розкрито останню таємницю УПА?”. Цікавий підхід автора і до оцінки ролі й місця відомих політичних і культурних діячів – Володимира Винниченка, Симона Петлюри, Михайла Слабченка, Дмитра Соловоя, Олексія Каплера, Анатолія Кузнецова, Ігоря Моїсеєва, Івана Дзюби.

Актуальними та цінними є й трансформації образу національних трагедій України в дискурсі новітньої історіографії. Цьому присвячено розвідку “пригніченої” пам'яті про голодомор, а також спогади автора про видатного дослідника Голодомору американця Джеймса Мейса, який прагнув розповісти світові правду про геноцид проти українців.

У збірнику представлені й критичні роздуми Ю.Шаповала з приводу виходу у світ книжок і досліджень, присвячених ХХ століттю в долі України (с.332–345). Не залишає без уваги він і власну оцінку подій 1991 року – колапсу Радянської імперії та участі в ньому тогочасної політичної еліти (с.346–352).

Знаковою публікацією є стаття “Два дні народження”, в якій Ю.Шаповал аналізує події грудня 2004 року – розпал “помаранчевих” пристрастей і вибори Президента України, і скеровує свою громадську позицію, закликаючи не ідеалізувати В.Ющенка лишень як третього Президента (с.377), не робити ілюзій, залишати поза своїми вчинками революційний пафос і романтизм.

На завершення додамо, що статті написані вченим у доступній формі, з певним узагальненням, необхідними висновками, а також вдало проілюстровані. Видання закінчується бібліо-

графією надрукованих текстів, іменним покажчиком, а також інформацією про автора.

Збірник статей професора Ю.Шаповала дає можливість задекларувати й представити його досягнення як ученого-історика, ученого-політолога, вдумливого й добросовісного дослідника. Можна без перебільшення твердити, що зібрані в одній книжці розвідки з проблем суспільного розвитку України ХХ – початку ХХІ століть є презентацією його як ученого-оптиміста, який має захоплюючий белетристичний та журналістський хист. З появою цього видання можна сподіватися, що Україна і насамперед українська влада, а відтак світ почнуть звільнятися від міфів про Україну та її історичну долю.

Василь Марчук, Іван Монолатій.

Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.). – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – 536 с.

Вивчення й висвітлення проблем історії соціал-демократичного руху в Галичині й на Буковині розпочалося практично з його зародженням і триває досі. Однак попри чималу кількість дослідницьких і популярних праць із різних аспектів цього історико-політичного феномена історія національних секцій австрійської соціал-демократії все ж потребувала докладного й об'єктивного висвітлення, як і перегляду багатьох оцінок і суджень із висоти сьогодення. Адже наявний і доступний сьогодні дослідникові корпус історичних першоджерел дозволяє більш повно, докладно й неупереджено, ніж це робилося досі переважно радянською історичною наукою, відтворити минуле соціал-демократичних партій.

Знанням і компетентним сучасним дослідником цих процесів є івано-франківський науковець, завідувач кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доцент Олег Жерноклеєв, відомий вітчизняному читачеві кількома ґрунтовними студіями з історії української соціал-демократії в Галичині в 1899–1918 рр., вивченням політичних біографій діячів західноукраїнського соціал-демократичного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст.¹.

¹ Докл. див.: Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині. Нарис історії (1899–1918). – Вид. друге, доп. – К.: Основні цінності, 2000; Жерноклеєв О., Райківський І. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії. – К.: Основні цінності, 2004.

У новій монографії вченого, присвяченій автономним секціям Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА), комплексно досліджено історію соціал-демократичного руху в Галичині й на Буковині в складі Австро-Угорської монархії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., висвітлено діяльність національних секцій австрійської соціал-демократії – української, польської, багатонаціональної буковинської, невизнаної єврейської та інших. На значному джерельному матеріалі автором було показано зародження, політико-ідеологічне й організаційне становлення соціал-демократичних партій, складні внутріпартійні процеси, зроблено спробу окреслити місце й роль соціал-демократії в суспільно-політичному житті регіону, визвольній боротьбі народів, національному державотворенні.

Як свідчить текст монографії, автор комплексно дослідив ідейно-політичну, організаційну, культурно-просвітню та іншу діяльність соціал-демократичних партій Галичини й Буковини, їх взаємини між собою, з австрійською соціал-демократією та іншими політичними силами, а також історичні передумови, причини й фактори, що визначали характер, особливості та перебіг найважливіших процесів у робітничому й соціал-демократичному русі, його місце й значення в суспільно-політичному житті Австро-Угорщини.

Цьому сприяло й виокремлення як багатопланового об'єкта дослідження національних секцій СДРПА – Галицької робітничої партії (1890–1892 рр.), Соціал-демократичної партії Галичини і Сілезії (1892–1899 рр.), Польської партії соціал-демократичної Галичини і Сілезії (1899–1918 рр.), Української соціал-демократичної партії Галичини й Буковини (1899–1918 рр.). Вивчено діяльність Буковинської соціал-демократичної партії (1896–1918 рр.), яка складалася з п'яти національних секцій (румунської, німецької, єврейської, польської, української), а також Єврейської соціал-демократичної партії Галичини і Буковини (1905–1918 рр.), як самопроголошеної, але офіційно невизнаної секції СДРПА.

Вирішити основні дослідницькі завдання авторові допомогло використання методів – ретроспекції, періодизації, порівняльно-історичного, проблемно-хронологічного, а також суттєво-змістовного, описового та історико-генетичного. Використання останніх допомогло суттєво проаналізувати й охарактеризувати окремі джерела та їхні групи, що зроблено вдало і з нових методологічних позицій.

Прикметна особливість монографії – висока наукова культура мови автора, чіткість висновків

та узагальнень, ясність суджень та вмотивованість основних дослідницьких тез і їхнє вдале вирішення.

Монографія, яку радимо прочитати всім, хто цікавиться проблемами вітчизняної та всесвітньої історії нової і новітньої доби, складається зі вступу, шести розділів, висновків. Для зручності користування працею автор додав хронологію з'їздів соціал-демократії, перелік умовних скорочень. Звичайно, доречним було б уведення до книги предметного та алфавітного покажчиків, кількох спеціальних карт, а також додатків, які б містили витяги з програмових документів соціал-демократичних партій регіону.

Загалом нова монографія О.Жерноклеєва є актуальною з наукової і світоглядної точок зору, усебічною й об'єктивною спробою дослідження етнополітичних процесів у Галичині й на Буковині в означених хронологічних рамках, з'ясування політичних позицій національних меншин у державотворенні, а також виокремлення суттєвих тенденцій в австрійському й міжнародному робітничому русі на тлі суспільно-політичного життя Центрально-Східної Європи на нових методологічних засадах.

Василь Марчук, Іван Монолатій.

Гон М.М. Особливості міжнетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Монографія. – Рівне: Волинські обереги, 2006. – 431 с.

Царина міжнетнічних взаємин – одна з лагун радянської історіографії. Відтак на тлі розпаду СРСР ця проблема привернула увагу як істориків, так і політологів. Перші, природно, зосередили зусилля на реставрації суспільних реалій, другі – на теоретичному осмисленні співіснування “своїх” і “чужих”. Водночас поєднання таких підходів сформувало поле історії етнополітології. Саме в цьому дискурсі, на наш погляд, написана рецензована монографія.

Баžуючись на широкому комплексі архівних та опублікованих джерел (загальний список використаної літератури перевищує 900 позицій), М.Гон проаналізував інтеракціонізм як тих етнонаціональних спільнот, що відігравали центральну роль у політичних процесах на західноукраїнських землях (українців, поляків), так і тих, чия участь у них була ситуативною, – євреїв, росіян, німців, чехів. Їхня взаємодія досліджена в різних політичних ситуаціях – у час кризи імперій, українського

та польського державотворення та після загарбання Західної України Другою Річчю Посполитою. У цих параметрах – фокусування уваги на всіх без винятку групах, що проживали в західному регіоні України, та вивчення проблеми в різних політичних ситуаціях – визначається значимість монографії М.Гона.

Структурно в ній можна виділити два тематичні комплекси. У першому з них автор аналізує теоретичні підходи до вивчення міжнетнічної взаємодії у вітчизняній та зарубіжній етнополітологічній думці. Друга ж презентує його бачення міжнетнічних процесів на західноукраїнських землях 1918–1939 рр.

Обраний автором предмет дослідження спонукав його до комплексного вивчення явища міжнетнічної взаємодії. Серед її компонентів – етнополітична мобілізація й поведінка різних спільнот часів тривання трансформаційних процесів у регіоні та після їх завершення, роль внутрішньої та зовнішньополітичних чинників у коригуванні міжнетнічних взаємин, культура взаємодії груп тощо. Значну увагу автор приділив різним формам урегулювання міжнетнічних суперечностей: з одного боку – конфліктам, з іншого – компромісам і консенсусам.

Ураховуючи особливості досліджуваної проблеми, М.Гон правомірно застосував міждисциплінарний підхід. Його компонує елементи не тільки історичних та етнополітологічних студій, але й етнопсихології, демографії, подекуди – філософії. Прикметним є, скажімо, зосередження уваги автора на дихотомії “ми – вони”. Розглянувши її компоненти й сутність, у подальшому автор оперує категоріями етнопсихологічної й соціокультурної дистанцій апріорно. Натомість доречнішим, на нашу думку, було б простеження їх наповнення новими елементами в міру подальшої міжнетнічної взаємодії. Зауважимо й те, що у висновках монографії авторові варто було б сформулювати пропозиції стосовно використання уроків міжнетнічного інтеракціонізму досліджуваного періоду політичними партіями й органами влади в сучасній Україні.

Ці міркування не применшують значимості монографії М.Гона. Вона презентує осмислення міжнетнічної взаємодії з нових (здебільшого західних) теоретико-методологічних позицій. Здійснена як комплексний аналіз різних форм інтеракціонізму, книга, власне, стала першою, в якій з'ясовано досвід взаємного співіснування всіх тих спільнот, що до початку Другої світової війни проживали на західноукраїнських землях. Цим і визначається її місце у вітчизняній етнополітології.

Володимир Павлюк.

Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. – К.: Світогляд, 2005. – 741 с.

Процес становлення і розвитку незалежної Української держави відбувається в досить складних умовах перехідного періоду, який визначається докорінними змінами в економічних, соціальних, політичних та ідеологічних відносинах. Соціально-економічні та духовні перетворення, спрямовані на розбудову та утвердження власної державності, вимагають активної участі в цьому процесі не тільки державних інститутів, а й інститутів громадянського суспільства, зокрема церкви й релігійних організацій. Абсолютна більшість релігійно-церковних утворень довела свою спроможність не тільки доносити до людей позитивні моральні та культурні цінності, але й активно сприяти духовному й національному відродженню, долучатися до соціально-значущих заходів.

За умов, коли зростає інтерес громадськості до усунення міжконфесійних суперечностей, коли все помітніше окреслюється зацікавленість державних інститутів у врегулюванні конфліктів у сфері релігійного життя, особливого значення набуває розробка науково обґрунтованої програми державних заходів у цьому напрямі, вироблення науково аргументованих концептуальних засад державної політики щодо церкви та релігійних організацій в Україні, покликаної забезпечити партнерські взаємовідносини держави й церкви в інтересах українського суспільства.

У цьому контексті необхідність наукового аналізу ідеологічних засад, структури, механізмів та наслідків реалізації компартійно-радянської політичної стратегії і практики в релігійно-церковній сфері очевидна. На розв'язання цієї важливої наукової проблеми спрямоване монографічне дослідження В.А.Войналовича. Актуальність обраної теми зумовлена також наявністю очевидних диспропорцій у розробці окремих складових політики тоталітарного режиму щодо релігії та віруючих.

Автором глибоко узагальнено теоретико-методологічні проблеми, систематизовано класичні й новітні політологічні теорії державної політики щодо релігійних інституцій. Важливим видається усвідомлення дослідником тієї реальності, що напруженість у відносинах між державою і християнством як світоглядною і віроповчальною системою є, по суті, неминучою. Адже християнство, прагнучи перевтілення всіх без винятку сфер людського буття відповідно до євангельських

ідеалів, з необхідністю входить у суперечність із політичною практикою навіть тих держав, які проголосили себе християнськими. З огляду на це автор стверджує, що навіть візантійська концепція “симфонії” з її гармонією двох мечів – світського й духовного – була лише ідеалом, а не реальним політико-культурним феноменом. Не зникає вказана напруженість і у відносинах між християнством і демократією: християнство не може погодитися, що найвищим джерелом влади є воля народу, а не те, що виходить за межі повсякденного досвіду людини. Що ж до тоталітарних і авторитарних режимів, то навіть цілковите підпорядкування ними церковних інституцій своїм інтересам не означає припинення сутнісного опору з боку неінституційованої релігії.

Безсумнівним здобутком даного дослідження є систематизація й узагальнення наукового доробку не лише українських і російських дослідників, але й висновків західних учених, праці яких, особливо в 1960–1980-х роках, визначали дискурс вивчення радянської церковної політики. Це дало можливість авторові виокремити ряд важливих аспектів даної проблематики, порушених у дослідженнях представників західної політологічної школи: аналіз цілей, механізмів та ефективності створеної комуністичними режимами системи політичної соціалізації й індоктринації взагалі та її релігійної складової зокрема (Д.Пауел, Ф.Брайан, Р.Маршал, В.Ван ден Беркен, К.Кааріайнен), вивчення зовнішньополітичного виміру радянської церковної політики (В.Алексєєв, В.Флетчер, Д.Кірбі), дослідження процесу генералізації політичних практик комуністичних режимів у боротьбі/співіснуванні з релігійними інституціями (С.Рамет).

Характеризуючи джерельну й методологічну базу монографічної праці, слід зауважити, що вона ґрунтується на необхідних для самостійного дослідження наукових ресурсах та методах. Розширенню джерельної бази сприяло використання введених до наукового обігу правових актів та інших офіційних документів органів державної влади й міжнародних організацій, документів КПРС, матеріалів документальних збірок, інформаційно-аналітичних видань, партійно-радянської й церковної періодики, самвидаву, значних масивів архівних документів. Автор виходить із того, що державна політика щодо релігії та релігійних інституцій постає як багатовимірний, складний феномен, а її дослідження становить самостійну міждисциплінарну проблему, що міститься на перетині низки соціальних і гуманітарних наук і вимагає, у зв'язку з цим,